

В'ячеслав Яремчук

УКРАЇНСЬКІ ПАРТІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
НА ШЛЯХУ ДО ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА СОБОРНОСТІ
(1914–1919 РР.)

Стаття присвячена діяльності українських політичних партій Західної України (Галичини та Буковини) у роки I світової війни та на початковому етапі проголошення ЗУНР. Особлива увага приділяється процесам, пов'язаним із виробленням консолідованої позиції, та спільним діям українських партій у рамках національної партійної системи.

Ключові слова: українські політичні партії, партійна система, українська державність, соборність.

Vyacheslav Yaremchuk. Ukrainian parties of Western Ukraine on the way to embodiment of the idea of national state and conciliarism (1914–1919). This article is dedicated to the activities of Ukrainian political parties of Western Ukraine (Galychyna and Bukovyna) during the World War I and at the primary stage of ZUNR proclamation. Special attention is spared to the processes dealt with elaboration of consolidated position and common actions of Ukrainian parties within the frameworks of national party system.

Keywords: Ukrainian political parties, party system, Ukrainian state, conciliarism.

На нинішньому етапі розвитку Української держави все більш зростаючу роль відіграють українські політичні партії, які, будучи одним з елементів політичної системи, стали дієвим чинником суспільно-політичного життя, його демократизації. Натомість, непомірно велика кількість українських партій, існуючі між ними конкурентні відносини, які часто носять відверто антагоністичний характер (у тому числі з таких ключових питань: національна державність, соціально-політичний устрій, вектори зовнішньої політики, мовна політика тощо), не сприяють зміцненню та ефективному функціонуванню національної

партійної системи, яка продовжує мати незавершений характер [26, с. 395–425; 27, с. 11, 21–32]. У зв'язку з цим залишається актуальною проблема вивчення й використання досвіду українських політичних партій (національної партійної системи) Західної України, які свою діяльність на початку ХХ ст., у добу національної революції 1917–1920 рр., спрямовували на соціально-політичне звільнення українського народу, втілення одвічної ідеї національної державності.

Сучасна українська історіографія належним чином відреагувала на такий важливий етап в історії української багатопартійності Західної України, як Перша світова війна, проголошення ЗУНР, що характеризувався якісно новим рівнем взаємодії (на рівні партійної системи) галицько-буковинських українських політичних партій на теренах Австро-Угорщини. Ця проблема знайшла безпосереднє чи побіжне висвітлення у низці фундаментальних видань із політичної історії України [35], а також у монографічних дослідженнях, брошурах, численних наукових статтях [34].

Натомість, надаючи належне науковому доробку попередніх дослідників, які основну увагу приділяли висвітленню історичних подій, діяльності політичних партій та їх лідерів зазначеного періоду, вони лише побіжно торкалися, не виділяючи це як окремий об'єкт наукового аналізу, до проблеми функціонування українських політичних партій у контексті національної партійної системи, її внутрішньої та зовнішньої складових. Через це автор метою даної статті ставить більш цілісний розгляд функціонування української партійної системи Західної України, міжпартійних відносин українських партій Галичини, Буковини, а також Наддніпрянської України, їх консолідованих дій у напрямі втілення у життя головної стратегічної мети українського політичного руху – об'єднанні українських земель в єдиній українській державі.

Перша світова війна викликала активізацію українських політичних сил Західної України, які подібно до інших недержавних європейських народів пов'язували з військовим конфліктом та його наслідками суттєву зміну

становища українства. Через це на порядок денний національного суспільно-політичного руху було висунуто завдання не лише актуалізувати українське питання в межах Австро-Угорської імперії, Європі, але й консолідувати національні сили, виробити єдину стратегію дій у цей вирішальний момент історії.

Останнє завдання для легальних парламентських українських партій Галичини та Буковини спрощувалося тим, що вони, незважаючи на різноманітні ідейно-політичні позиції, міжпартійну конкуренцію, мали тривалий досвід консолідованої боротьби за інтереси українського суспільства як у парламентській, так і позапарламентській сферами. Враховуючи небезпеку інвазії Росії на українські терени Австро-Угорщини, українські політичні партії регіону ще упродовж 1912–1914 рр. на партійних з'їздах та об'єднаних нарадах визначилися щодо політичної орієнтації, яка полягала у підтримці Австро-Угорщини проти Росії як головного ворога України [36, с. 212; 6, с. 1, 2, 24; 29, с. 46].

Враховуючи складне міжнародне становище та передбачаючи «оружний конфлікт на землях, заселених українським народом», найпотужніша з галицьких партій – УНДП на своєму з'їзді (грудень 1912 р.) у черговий раз артикулювала своє програмне положення щодо «повної державної незалежності всього єдиного українського народу», а також закликала українське суспільство, українські партії до консолідації своїх сил у цьому напрямі [21, с. 634–635]. Через це не стало несподіванкою, що вже 1 серпня 1914 р., у день оголошення загальної мобілізації в Австрії, у Львові відбулася нарада діячів галицьких українських партій – УНДП, УРП, УСДП, яка, «без огляду на партійні приналежності» [20, с. 501], поклала початок утворенню найвищого національно-політичного представництва Галичини. Наступного дня було формалізовано інституцію, яка отримала назву Головна Українська Рада (ГУР). Її очолив відомий політичний діяч, лідер УНДП К. Левицький. Заступниками стали М. Павлик (радикал) та М. Ганкевич (соціал-демократ). Організація складалася з однакової чисельності представників від кожної з партій-засновниць – УНДП,

РУРП та УСДП. Завдання Ради полягали у визначенні загального напрямку та керівництві українською політикою в час війни бути єдиним політичним представником галицьких українців, організації збройної відсічі завойовникам. У своєму першому політичному документі – Маніфесті до українського народу (3 серпня 1914 р.) ГУР закликала українців боротися на боці конституційної Австрії проти самодержавної Росії. Поразка останньої кваліфікувалася як спасіння українського національного життя в Австро-Угорщині та час народження на руїнах Російської імперії вільної України [24, с. 377].

На початку серпня 1914 р. з подібним Маніфестом «До українського народу на Буковині» виступив депутатський корпус Буковини. Натомість, що було характерним для українських суспільно-політичних сил регіону на початковому етапі війни, обриси української політики зводились у межах Австро-Угорщини до вимог кінця ХІХ ст. – об'єднання українських етнічних земель в окремий коронний край. Майбутнє ж визволеної з-під Росії Наддніпрянської України бачилося доволі нечітко, на кшталт створення союзної до Австро-Угорщини Української держави [14, с. 51].

Варто зауважити, що у порівнянні з іншими недержавними народами Австро-Угорщини український партійно-політичний табір виявився найбільш консолідованим у своїй тактиці австролялізму. Причина цього полягала не лише в існуючому консерватизмі та відповідних традиціях національного руху, але й у небезпеці, яка загрожувала українцям у разі перемоги Росії та блоку Антанти. У пошуках найбільш оптимальної стратегії інші народи імперії займали більш відверті відцентрові позиції. Так, існування Румунії та Сербії викликали відчутні антиавстрійські настрої серед румунів і південних слов'ян. Загроза германізму також визначила переважаючі проросійські, проантантівські настрої серед чеських політичних сил.

Доволі суперечлива ситуація склалася в середовищі головних українських опонентів – польського партійно-політичного табору Галичини. На початку серпня 1914 р. у Кракові астрофільськи налаштованими польськими політичними силами Галичини та Королівства Польського

(Росія) було утворено Головний національний комітет (ГНК), завданням якого було створення в межах Австро-Угорщини Польської держави, куди мали увійти як неподільна Галичина, так і підросійські польські землі. Окрім галицьких партій – станьчиків, подоляків, соціал-демократів, частково людовці, національних демократів (вшехполяків), в якому провідні позиції займали консервативні партії, до складу ГНК увійшла й підросійська ППС. За сприяння Відня поляки створили потужну національну військову формацію у складі двох легіонів. Однак захоплення на початковому етапі імперіалістичної війни Східної Галичини Росією та загравання царизму з польським населенням Галичини та Царства Польського (висловлювання наміру об'єднання польських земель в автономну Польщу у складі Росії), викликало зростання проросійських настроїв, що призвело до розколу ГНК, з якого вийшли національні демократи та подоляки [2, с. 40–42].

Досить швидко після свого створення ГУР, яка мала регіонально-галицький характер, все більше перетворювалася на провідну політичну представницьку організацію українства не лише в Австрії, але й у світі. Значною мірою цьому сприяло й те, що, починаючи з серпня 1914 р., вона розпочала співробітництво з гуртком наддніпрянської політичної еміграції (представників УСДРП, «Спілки», есерів), яка утворила у Львові надпартійну політичну організацію «Союз визволення України» (СВУ). Декларовані Союзом завдання з допомогою блоку Центральних держав завдати військової поразки і створити самостійну Українську державу у формі демократичної монархії, або автономії в межах Австрії, зближувала його позиції з підавстрійськими партійно-політичними силами. У свою чергу, ГУР, яка претендувала на роль головного представницького політичного органу українства Австрії, також прагнула до координації дій з наддніпрянською політичною еміграцією.

Хоча стосунки між українським галицьким партійно-політичним проводом та СВУ у наступному виявилися далеко не безхмарними, вже на початку серпня 1914 р. останній був залучений з правом дорадчого голосу до

діяльності ГУР. Завдяки впливам К. Левицького та М. Василька Союз налагодив контакт з урядами Австро-Угорщини та Німеччини [33, с. 35]. Починаючи з моменту виникнення, СВУ отримував дедалі зростаючу підтримку та допомогу й з боку галицько-буковинських українських партій, у першу чергу від соціал-демократів та радикалів, депутатів парламенту, наукової і творчої інтелігенції [15, с. 18–19, 29; 16, с. 3–5, 12–13; 28, с. 77]. Згадане співробітництво по лінії ГУР–СВУ принесло плідні результати вже упродовж 1914 р. Завдяки створенню у багатьох європейських країнах філій Союзу, розгортанню значної видавничо-пропагандистської та дипломатичної діяльності він суттєво розширив вузькорегіональну спрямованість галицького політичного проводу українців, сприяючи актуалізації українського питання в Європі.

Умови воєнного часу вже восени 1914 р. висунули завдання більш тісного згуртування провідних партійно-політичних інституцій українства. Це було пов'язано з тим, що через блискавичне захоплення російськими військами Східної Галичини та Буковини місцеві українські політичні представницькі органи, як і СВУ, були вимушені на декілька років перенести свій осідок до Відня. У «віденський» період український політичний провід Галичини та Буковини практично вперше опинився у складних і незвичних для себе умовах – так званої «внутрішньої еміграції», відрізаний російською армією від свого природного середовища, що значно зменшувало його політичний ресурс. Згадані обставини призвели й до згортання партійної діяльності, яка була зосереджена головним чином у Відні й проводилася як обмеженим колом партійних активістів, так і членами партій – депутатами парламенту та провінційних сеймів.

У той же час, у столиці імперії, окрім ГУР, не зважаючи на призупинення функціонування австрійського парламенту, продовжували свою діяльність українські парламентські фракції – галицька та буковинська. На політичне життя українців значний вплив продовжувала мати й провідна галицька УНДП. Існування згаданих партійно-політичних структур і пов'язана з цим міжпартійна

конкуренція, міжособистісні чвари утруднювали діяльність ГУР.

У зв'язку з цим вже у жовтні 1914 р. за пропозицією СВУ розпочалася підготовча робота по реформуванню ГУР, що мало значним чином зміцнити її позиції. Передбачалося скликати міжпартійний національний з'їзд, завдання якого полягало в об'єднанні всіх українських політичних сил (парламентських фракцій) й партій (Галичини, Буковини, Наддніпрянської України) на базі спільної загальнонаціональної програми [9, с. 3]. У даному разі йшлося про справу непересічної ваги – утворення нової інституції як вищого національного всеукраїнського політичного представництва. Однак, хоча згадані ініціативи знайшли підтримку серед лівих галицько-буковинських партій, цей процес було заблоковано УНДП. Головна причина гострих суперечок полягала у тому, що розширення ГУР за рахунок представників від Буковини та СВУ мало призвести до суттєвої зміни її конфігурації, порушити монополію галицьких національних демократів, що не схвалювалося її керівництвом. Складна ситуація пов'язувалася і з СВУ, виходячи з проблеми його нелегітимності. Окрім цього, серед галицько-буковинського політичного проводу також викликало занепокоєння і зростаюча вага СВУ як нового, неконтрольованого з їх боку суб'єкта політичного поля [19, с. 493; 42, арк. 1–6; 25, с. 25].

Не сприяло підготовці міжпартійного з'їзду й загострення міжфракційної боротьби в середовищі самих галицько-буковинських партій. Так, опозиційні кола національних демократів, соціалістичних партій Галичини та Буковини не хотіли миритися з провідною роллю УНДП, її лідерами – К. Левицьким та М. Васильком, які завдяки особистим зв'язкам в урядових колах, зайняли ключову роль в українській політиці, займали відверто австролояльні позиції і нехтували колективними методами діяльності [32, с. 320, 321].

Окрім міжпартійної конкуренції, напругу посилювали й прагнення українських парламентаріїв повернути собі традиційну пальму першості в українській політиці, через що, скориставшись моментом, вони втрутилися у події.

У грудні 1914 р. під егідою старійшини депутатського корпусу Ю. Романчука була скликана перша спільна нарада парламентаріїв Галичини та Буковини, яка виступила з ініціативою створити найвищу національну політичну інституцію з представників українських парламентських фракцій, до якої мала бути залучена й СВУ. Однак ця контрідія, яка остаточно зірвала скликання на грудень 1914 р. міжпартійного з'їзду, не вийшла за межі дискусій.

Лише після тривалих суперечок, які створили загрозу існуванню ГУР, та під тиском громадськості нарешті справу було зрушено з місця. Наслідком тривалого раунду переговорів між представниками партій Галичини, Буковини та СВУ 30 квітня 1915 р. на спільній конференції стало прийняття рішення про створення на базі галицької ГУР надпартійної організації як найвищого національного політичного представницького органу, затверджено її статут. Умовою входження до нової інституції було сповідування ідей, проголошених у 1914 р. у Маніфесті ГУР та платформі СВУ [41, арк. 1–5]. Було визначено назву нової структури – Загальна Українська Рада (ЗУР). В основу її діяльності покладено завдання сприяти консолідації національних сил, координувати діяльність представлених у ній політичних партій та організацій, не порушуючи їх самостійності. ЗУР мала діяти на демократичних засадах колективного керівництва. Дебати визначили й кількісне представництво від кожної з партій-засновниць, яке залежало від їх потужності.

На установчому засіданні ЗУР, яке відбулося 5 травня 1915 р. у Відні, був обраний склад Президії, члени якої представляли всі регіони – Галичину, Буковину та Наддніпрянську Україну. Головою ЗУР став К. Левицький, заступниками – М. Василько (буковинський націонал-демократ), Є. Петрушевич (галицький націонал-демократ), Л. Бачинський (галицький радикал) (згодом Я. Весоловський), М. Ганкевич (галицький соціал-демократ) (згодом В. Темницький). Представник СВУ у Президії – О. Скоропис-Йолтуховський (згодом М. Меленевський) отримав вирішальний голос у загальноукраїнських справах, а у дотичних до справ Галичини та Буковини – дорадчий.

Загалом до ЗУР увійшло 34 особи: 24 делегати з Галичини (14 національних демократів, 6 радикалів, 4 соціал-демократи), 7 – з Буковини (5 національних демократів, один соціал-демократ, один від Української народної партії), 3 – від СВУ.

У складі Ради було утворено 5 робочих секцій – правно-політичну, пресову, економічну, еміграційну та культурну. Найпотужнішою була політична секція, яка складалася з 15 членів, у тому числі з двох представників від СВУ. Секція готувала офіційні політичні документи, заяви ЗУР до урядових структур, що стосувалися українських земель у складі Австро-Угорщини та Росії, справи з політичних питань [38, арк. 21–22]. У своїй діяльності ЗУР, окрім координування діяльності політичних партій, була куратором Української Бойової Управи, яка опікувалася УСС, а також українських громадських організацій.

Уже на другому засіданні ЗУР, яке відбулося 12 травня, її програмні засади були викладені у Маніфесті «До всіх народів цивілізованого світу!» Згідно з ними, вирішення українського питання у всеукраїнському сенсі вбачалося у створенні самостійної України на підросійських теренах, а в Австро-Угорщині – національно-територіальної автономії (коронний край) з українських частин Галичини та Буковини.

Однак, незважаючи на ці величні плани, ЗУР у своїй діяльності мусила і надалі переборювати значні труднощі внутрішнього порядку. Хоча з моменту створення Ради було ухвалене консолідоване рішення залишити на час війни міжпартійні та особисті чвари [8], це не зупинило гострої конкуренції між політичними партіями та фракціями. Вже наприкінці травня 1915 р. президія ЗУР, прагнучи зосередити в своїх руках виключні повноваження у зносинах з урядами Австро-Угорщини та Німеччини, висунула домагання перейняти на себе керівництво роботою з полоненими наддніпрянцями, що було прерогативою СВУ [38, арк. 53; 39, арк. 29].

Водночас, як реакція на посилення позицій національних демократів, які складали 2/3 складу ЗУР, в її середовищі і надалі не вщухали виступи опозиції. І якщо К. Левицькому

вдалося порозумітися з лідерами УСДП, опозиційне крило національних демократів, спираючись на підтримку парламентської фракції, вже у травні–червні 1915 р. розгорнуло гостру критику надмірнолояльного курсу Президії. Робилися закиди у її неспроможності захистити інтереси українського народу, зупинити поширення польських впливів у Східній Галичині та на звільнених від Росії землях Наддніпрянської України. На деякий час ряд опозиціонерів – відомі націонал-демократи Є. Петрушевич, Л. Цегельський навіть припинили свої повноваження в ЗУР.

Згадані процеси перекинулися і на провінцію, визволені землі Східної Галичини, що досить часто набувало деструктивного характеру. Прикладом цього були дії «Комітету українців міста Львова», який розгорнув діяльність влітку 1915 р. і намагався утримувати незалежний характер стосовно ЗУР [32, с. 325, 326; 18, с. 205–209]. Однак дії опозиційних сил у Східній Галичині, які підтримувала частина українського депутатського корпусу, через розорення краю та матеріальну скруту, незначну громадсько-політичну активність населення виявилися малоефективними.

Напрузі в середовищі ЗУР сприяло й те, що вона досить несподівано для себе, особливо з визволенням українських земель від російської армії, зустрілася з відвертим ігноруванням з боку австрійського уряду. Так, у визволеній Східній Галичині польський політичний табір за сприяння Відні знову відновив своє домінуюче становище. В руслі цих невтішних реалій безрезультатно завершилися у 1915–1916 рр. переговори ЗУР з різними урядовими структурами щодо підготовки до адміністративного поділу Галичини, що мало покласти початок створенню окремої української провінції, запровадження перехідної української адміністрації, відкриття українського університету у Львові тощо. В кращому разі вирішення цих важливих питань відсувалося на післявоєнний період.

Підігруючи своєму польському союзнику, окупаційна австро-німецька адміністрація всіляко утруднювала розгортання діяльності ЗУР та СВУ й на українських землях, відвойованих від Росії – Холмщині, Західній Волині,

Підляшші (вирішення соціально-економічних проблем, українізації адміністративного життя, церкви та освіти, проведення територіального українсько-польського розмежування) [11]. Лише завдяки настирливим домаганням українського представництва щодо розгортання культурно-політичної діяльності на окупованих землях Наддніпрянської України, їх постійних звернень до міжнародної громадськості у справі захисту прав українського народу, справа зрушилася з місця. Наприкінці 1915 р. австрійська окупаційна влада надала (поряд з польською) українській мові статусу офіційної, дозволялося запровадити українську мову в освіті.

Після тривалих переговорів з Австро-Угорським урядом була проведена, хоча і на польську користь, демаркаційна польсько-українська лінія, що дозволило українським структурам – ЗУР, СВУ, УСС з початку 1916 р. розгорнути культурно-пропагандистську та освітню діяльність на українських теренах. Протягом декількох місяців, незважаючи на обмежені матеріально-фінансові та кадрові ресурси, на теренах Волині та Холмщини вдалося розгорнути діяльність місцевих національних громадських осередків, Греко-католицької церкви, відкрити декілька десятків шкіл та поодинокі українські газети [10, с. 384]. Однак ускладнення військової ситуації значною мірою нейтралізувало ці перші здобутки.

Лише на короткий час, як вимушена реакція на зростаючий вплив Німеччини, що в перспективі несло загрозу цілісності Австро-Угорщини, змусило її уряд реанімувати у високій політиці український фактор. З боку австрійського уряду з'явилася серія досить радикальних, однак далеких від практичного вирішення проектів вирішення української національно-державницької проблеми. Так, у серпні–вересні 1915 р. прем'єр-міністром Австрії К. Штірком були озвучені перед президією ЗУР офіційні заяви, в яких висловлювався намір вирішити українське питання шляхом утворення у складі Австрії окремих українських провінцій – галицько-буковинської або ж з теренів Східної Галичини та Західної Волині. Вага останньої заяви підкріплювалася тим, що вона була заслухана на засіданні

Коронної Ради за участі австрійського (К. Штірк) та угорського (С. Тісса) прем'єр-міністрів, представництва Німеччини [12; 29, с. 108]. Невдовзі відбулася зустріч міністра закордонних справ С. Буріана з Президією ЗУР, на якій українська сторона отримала чергові розпливчасті обіцянки вирішити питання української автономії по закінченні війни [5, с. 311].

Зрозуміло, що згадані контакти з урядовими структурами, вияви люб'язності до української національної справи, висловлювані прем'єр-міністром, шефами МЗС та МВС Австрії, наступником престолу архієпископом Карлом, заспокоювали українських політичних лідерів і надалі скріплювали австроугодні настрої. Водночас безпредметні переговори з австрійським урядом на фоні небезпечної активізації на українських землях польського політичного табору викликали на початку 1916 р. чергову кризу ЗУР. Подібно до демаршу опозиціонерів, незгодних з політикою К. Левицького у 1915 р., на початку травня 1916 р. Президію ЗУР тимчасово залишили представники УРП та УСДП, що на короткий час призвело до невідомості Ради. Цією обставиною скористалися галицько-буковинські парламентські фракції, прагнучи суттєво посилити свою вагу в політичному житті.

У травні 1916 р. керівництво парламентської фракції галицької УНДП прийняло рішення про утворення Загальної української парламентської репрезентації, до якої мали увійти всі депутати нижньої та верхньої палат парламенту. Проведення в життя цього плану покладалося на Ю. Романчука, К. Левицького та члена палати панів І. Горбачевського. Незважаючи на запевнення, що згадана інституція не має порушити чинності існуючої ЗУР, а займе свою нішу в політичному житті [31], насправді це означало серйозні кроки до руйнування останньої. Розмежування компетенцій цих найвищих національних інституцій бачилося таким чином: загальне парламентське представництво мало входити в прями зносини з імператорським двором та урядом Австро-Угорщини, всі інші питання в державі і поза нею мали підпорядковуватися ЗУР. У руслі цих настроїв у червні 1916 р. відбулася низка нарад

українських парламентаріїв, на яких представники національних демократів, соціал-демократів і радикалів висловилися за створення загального парламентського представництва. Насправді ж, як зазначав з цього приводу у своїх спогадах К. Левицький, це було виявом кризи в українському русі, загострення міжпартійних протиріч. Особливо було прикрим те, що в цей напружений і вирішальний момент інші народи імперії – чехи, німці, поляки спрямовували свої зусилля на об'єднання, консолідацію зусиль у захисті національних інтересів, в українському ж середовищі «зачалось розлазити...» [19, с. 351].

За згаданих обставин Президія ЗУР не в змозі зупинити появу нової конкуруючої інституції, була змушена офіційно визнати право українських парламентаріїв до різноманітних акцій у справі захисту українського народу, у тому числі щодо об'єднання всіх парламентських груп. Висловлювалася й надія про співпрацю ЗУР та Президії об'єданого галицько-буковинського Українського парламентського клубу, згідно з поділом повноважень [40, арк. 34; 4; 30].

Однак справа з утворенням загальноукраїнського парламентського представництва, стрімко актуалізувавшись у травні–червні 1916 р., так і не набула формалізованих форм, що дозволило ЗУР відновити свою діяльність у повному обсязі. Про це свідчили вже перші засідання ЗУР на початку липня 1916 р., де, окрім широкого кола питань, пов'язаних з українськими справами в Австро-Угорщині та на окупованих теренах Наддніпрянської України, йшлося, зокрема, про переговори з намісником Галичини, міністрами внутрішніх справ, землеробства та залізниць, військовою та цивільною адміністрацією у справах Холмщини та Волині [19, с. 366–370].

Незважаючи на ці, здавалося б позитивні, події, українське питання в Австро-Угорщині в черговий раз опинилося під загрозою, якій українська сторона з її обмеженими ресурсами, не змогла знайти адекватної відповіді. У зв'язку з нищівною поразкою австро-німецьких військ влітку 1916 р. Австро-Угорщина опинилася на грані катастрофи, що поставило на порядок денний політичного життя

проблему австро-польського стратегічного партнерства та створення польської державності. Розуміючи наслідки такого альянсу, виходячи з традиційних польських зазіхань на українські території, ЗУР разом з українськими парламентськими клубами були вимушені гарячково напружувати зусилля в напрямі актуалізації українського державотворчого питання, розпочати раунди переговорів з урядом Австро-Угорщини, які виявилися безрезультатними.

Реалії політичного життя розгорталися за найгіршим для українців сценарієм. 5 листопада 1916 р. було опубліковано маніфест цісаря Франца-Йосифа I та кайзера Вільгельма II про створення Польського королівства, а також надання широкої автономії неподільній Галичині, що фактично заперечувало українські державотворчі прагнення. Окрім обурення й протесту з боку українців, останні події викликали гостру кризу українських політичних сил, їх перегрупування [7, с. 28]. Вже 6 листопада 1916 р. на своєму надзвичайному засіданні ЗУР висловила категоричний протест проти наміру включення до складу польської держави будь-яких українських етнічних земель – під-австрійських чи підросійських. У прийнятих резолюціях у черговий раз висувалися вимоги створення адміністративного тіла зі Східної Галичини, а щодо Наддніпрянщини – «окремого самостійного, державного українського організму в сполучі з центральними державами, але з виключенням якого-небудь зв'язку з польським державним організмом» [12]. ЗУР закликала українське суспільство сконсолідуватися в «одноцільний національний табір», перейти до тактики опори на власні сили. Однак ці завдання виконати Раді було вже не під силу.

Наслідком останніх подій, які болюче вдарили по політичних позиціях українства в Австро-Угорщині, стали кардинальні зміни у проводі політичних сил. На згаданому надзвичайному засіданні ЗУР 6 листопада на знак протесту Президія Ради у повному складі склала свої мандати. Висловлювалися й пропозиції щодо саморозпуску організації, але вони не набрали чинності. Незважаючи на це, як виявилось, історичний час, відведений ЗУР, уже остаточно

вичерпався. Раду до моменту прояснення ситуації залишили представники СВУ, провідні партійно-парламентські сили, через що вона виявилася недієздатною.

Таким чином, найвище політичне представництво українців – ЗУР, яке протягом 1915–1916 рр. вперше в історії українського національно-визвольного руху об'єднало в єдиній політичній організації представників політичних партій Східної та Західної України, стала виразником і заступником інтересів всього українського народу, у листопаді 1916 р. припинила свою організаційну діяльність. Окрім зовнішніх обставин, пов'язаних з антиукраїнською політикою Австро-Угорщини та Німеччини, причиною розпаду ЗУР були й гострі внутрішні партійно-особистісні конфлікти, конкуренція з боку парламентського представництва та те, що вона практично представляла собою незначний гурт політичних активістів, відірваних від національного середовища Галичини та Буковини.

Останні події призвели до розколу національного проводу в Австро-Угорщині на окремі регіональні частини – галицьку, буковинську та наддніпрянську (СВУ). Провідна роль в українській політиці перейшла до парламентських партійних фракцій. У листопаді 1916 р. шляхом об'єднання галицьких парламентаріїв (УНДП, УРП та УСДП) було утворено Українську парламентську репрезентацію (далі – УПРепрезентація), яка стала головною політичною силою українців Австрії на завершальному етапі існування Габсбурзької імперії.

Незважаючи на згадані труднощі у діяльності українських політичних представницьких українських організацій в роки I світової війни, які об'єднали провідні українські партійно-політичні сили Західної та Східної України – ГУР, ЗУР, УПРепрезентація, вони заклали міцний фундамент для наступних доволі ефективних державотворчих процесів 1918–1919 р., створення ЗУНР.

У наступному значну роль у появі західноукраїнської держави, її перших кроках відіграла Східна Україна. Проголошення УНР викликало велике піднесення в середовищі українського політичного проводу Західної України, широких верств населення, які розглядали цю історичну

подію як переддень власного національного звільнення. Починаючи з листопада 1917 р., провідні політичні сили Західної України за будь-якою можливістю неодноразово висловлювали підтримку державотворчим процесам у Великій Україні. Створення української держави над Дніпром значно зміцнило їх позиції, призвело до активізації національно-політичного руху, який чимраз настирливіше ставив питання вирішення українського питання на регіональному, а також і на всеукраїнському (соборницькому) рівні.

Як відомо, українці Австро-Угорської імперії впритул наблизилися до вирішення національного питання на завершальному етапі війни. Згідно з «Таємним договором» як складовим Брестської мирної угоди (лютий 1918 р.), в середині 1918 р. українські етнічні терени Східної Галичини та Північної Буковини мали на законодавчому рівні утворити національний Коронний край. Однак під тиском польських й угорських політичних сил монархія не виконала своїх політичних зобов'язань. Зрозуміло, що згадані події викликали обурення й численні протести української спільноти, що зумовило перехід національного політичного проводу, його найвищого представництва – галицької УПРепрезентації на чолі з Є. Петрушевичем та буковинського (з числа парламентських фракцій провінції) під проводом М. Василька до опозиційного табору.

Розуміючи, що Австро-Угорщина знаходиться напередодні військової поразки і загального політичного перевороту, лідери УПРепрезентації, провідна УНДП вже у серпні-вересні 1918 р. розпочали таємну підготовку до опанування владою в регіоні. Велися переговори про спільні дії з чеськими, словацькими, південнослов'янськими парламентарями. Доводилося будувати тактику, виходячи з двох найбільш вірогідних сценаріїв розвитку подій. У випадку створення австрійської федерації було прагнення стати її рівноправним членом. У разі ж розпаду Австрії виникала необхідність підготовки до самочинного проголошення української державності.

Українські національні сили значно радикалізували свої дії на початку жовтня 1918 р., коли офіційний Відень

у переддень мирних переговорів з Антантою був вимушений визнати «14 пунктів» президента США В. Вільсона, низка яких стосувалася гарантування права на самовизначення народів імперії. Логічним наслідком цього стала заява, з якою від імені УПРепрезентації виступив у віденському парламенті Є. Петрушевич з вимогою негайного поділу Галичини та утворення української автономії. На цей раз українським представництвом було категорично зазначено, що у випадку невиконання цих вимог воно буде, виходячи з права на самовизначення, домагатися прилучення всіх українських земель Австро-Угорщини, включаючи і угорське Закарпаття, до гетьманської Української Держави [23, с. 26]. Подібну заяву виголосив і голова УНДП К. Левицький [1, с. 4553].

На початку жовтня 1918 у Львові відбулися таємні збори діячів українських політичних партій Галичини – УНДП, УСДП та Християнсько-соціальної партії, на яких були визначені відповідальні особи у повітах, що мали обійняти адміністративну владу, силові структури [3, с. 368]. Активізує свою діяльність український Центральний військовий комітет (ЦВК), створений у вересні 1918 р., який вів переговори з українськими військовими в австрійській армії, формував нелегальні військові осередки. Незабаром до ЦВК увійшли представники УСС, які базувалися в Буковині.

Однак загалом, поряд із гарячим висловлюванням протягом 1918 р. ідеї єдності всіх українських земель як Австро-Угорської імперії, так і Великої України, політичний загал, на думку К. Левицького, тоді відстоював провідну думку, що «доки український народ Галичини має надію, що австрійська держава дасть йому змогу вільного життя в своїх державних границях і тим самим змогу духовного єднання зі своїми братами в українській державі, доти він ставить домагання утворити український коронний край в Австрії» [17, с. 98].

Загострило ситуацію в регіоні проголошення польською Регентською радою у Варшаві 8 жовтня 1918 р. незалежної Польщі. 9 жовтня у Відні парламентське Польське Коло прийняло рішення об'єднати в польській державі всі

землі, на яких польський народ історично і культурно займає домінуюче становище. Проблему Східної Галичини пропонувалося вирішити плебісцитом без зовнішнього втручання. Таким трактуванням оцінювано українську державницьку проблему як другорядну, до того ж звернення до плебісциту лише затягувало її та давало шанс саме для зовнішнього втручання. Уряд Австро-Угорщини, намагаючись будь-що приєднати до складу монархії Польську державу на правах третього рівноправного партнера, що автоматично включало б до неї неподільну Галичину, прихильно ставився до цих проектів. Таким чином, в умовах, коли народи імперії активізували свої дії в напрямі вирішення національного питання, Відень у зносінах з українським політичним проводом продовжував тактику обіцянок, намагаючись схилити його до очікування вирішення проблеми у руслі конституційного процесу.

У цих складних умовах 10 жовтня 1918 р. відбулася нарада повної УПРепрезентації з залученням депутатів з Галичини та Буковини, на якій було прийняте історичне рішення про створення конституюнти, яка б іменем українського народу Австро-Угорської монархії виконала право національно-державного самовизначення й проголосила Українську державу. Підкреслимо, що таке рішення набуло легітимного статусу лише 16 жовтня 1918 р., коли імператор Карл I нарешті оприлюднив запізнілий Маніфест, згідно з яким Австрія мала перетворитися на федеративну (союзну) державу. Згадане реформування не стосувалося Угорщини.

Намір перебудови австрійського державного організму на федеративних засадах мало проводитися «зверху» при існуванні певний час імперської вертикалі влади. Маніфест легітимізував створювані з представників Державної ради (парламенту) Національні ради, які як верховні політичні інституції мали представляти народи Австрії у зносінах із центральним урядом. Однак ситуація вийшла з-під контролю і Національні ради лише прискорили процес розпаду монархії.

Подібно до інших національних рухів легітимні українські політичні сили упродовж 18–19 жовтня 1918 р.

створили у Львові національну Конституанту – Українську Національну Раду (УНРада), яка 19 жовтня проголосила про створення з суцільних українських етнічних теренів Австро-Угорщини (Східна Галичина з Лемківщиною, північно-західна Буковина та українська смуга Північно-Східної Угорщини) української державності. Лишаючи осторонь відомі дебати УНРади, в тому числі тривалу дискусію щодо об'єднання з Наддніпрянською Україною, що знайшло висвітлення в історичній літературі, звернемо увагу на те, що рішення Конституанти були досить радикальними. Незважаючи на тиск з боку Відня, який прагнув звести справу до утворення в межах імперії чергового королівства (з цією метою віденським урядом велися гарячкові переговори з головою УПРепрезентації Є. Петрушевичем та лідером УНДП К. Левицьким), УНРадою Українська держава була проголошена у такому формулюванні, за яким вона не мала жодних зобов'язань перед Австро-Угорщиною. Згідно з відповідними параграфами постанови (№ 5 та № 6) УНРада жадала власного представництва на мирній конференції та відмовляла австро-угорському міністру закордонних справ права вести переговори від означеної державної української території [43, с. 221].

У цьому ж державноправному акті передбачалося забезпечити права національних меншин, в т. ч. євреїв, яких вперше (!) було визнано як окремішню націю, найближчим часом прийняти конституцію. В той же час провідні політичні сили українців не форсували подій в напрямі негайного державного відділення від Австрії. Справа полягала у врахуванні небезпек цього процесу, адже українці практично були єдиним недержавним народом імперії, які в роки світової війни, на відміну від, скажімо, чехів, словаків, поляків, сербів, хорватів, румун не спромоглися до здійснення надійного зв'язку з Антантою, що давало б певні гарантії національного державотворення. Не маючи надійних союзників, українські політичні сили боялися втратити досить непевну підтримку і з боку Відня. Від Радикальних кроків щодо негайного об'єднання з Наддніпрянською Україною стримувала перспектива вийти поза межі досить примарних гарантій Антанти щодо права на

самовизначення народів Австро-Угорщини (пункт № 10 з «14 пунктів» Вільсона).

Виходячи з цих обставин, існуючої загрози в межах самої імперії з боку польських, угорських, деякою мірою румунських сил, УНРада прийняла рішення утворити самостійну державу, котра, виходячи з розвитку подій, увійшла б до Соборної України або певний час знаходилась у федеративному союзі з Австрією. На переконання К. Левицького, першочергове зміцнення державно-правного становища українців у складі федеративної імперії мало дати їм реальний «захист перед імперіалістичним напором найближчих сусідів» [17, с. 117], відсуваючи на майбутнє міждержавні стосунки з Наддніпрянською Україною (федерація чи сполука).

Варто зауважити, що досить обережна позиція щодо Наддніпрянської України, яку висловлював політичний провід українства Австро-Угорщини, зокрема пануюча УНДП та значною мірою РУП, на відміну від, скажімо, УСДП, була викликана не лише міжнародними чинниками. Не менш вагомою причиною були ті, досить різновекторні суспільно-політичні процеси, які відбувалися в окремих українських землях і стали причиною наступних гострих протиріч між обома українськими державами.

Аналізуючи суспільно-політичні процеси в Наддніпрянській Україні, зокрема падіння Центральної Ради, політичний провід Галичини у 1918 р. доходив висновку, що будь-які політичні перевороти там призведуть лише до захоплення влади більшовиками. Упереджене було ставлення і до наддніпрянських соціалістів, вважаючи їх нездатними до управління державою. Великі симпатії були до гетьмана П. Скоропадського, з яким пов'язувався процес творення української державності [44, с. 39; 13, с. 10]. Однак, виходячи з поширення в Наддніпрянщині могутньої антигетьманської хвилі, існувало передчуття у падінні його режиму. Особливе занепокоєння викликало ймовірне збігання у часі перевороту із залишенням України австро-німецьких військ, що могло сприяти розбурханню політичної анархії, і знову ж таки, неминучої інвазії більшовиків. Через це галицький політичний провід вважав, що

зв'язувати «упорядковану та зорганізовану» Галичину з «національно несвідомою, занархізованою та збольшевиченою» Україною є крайнім ризиком. Виходячи з вищезначеного, галицький політичний провід восени 1918 р. волів виждати розвитку подій в Україні, прагнучи до зміцнення Української Держави Скоропадського. Більше того, галицькі лідери намагалися вплинути на політичну ситуацію в Наддніпрянщині шляхом примирення гетьмана з опозицією. З цією метою, починаючи з вересня 1918 р., до Києва приїздили такі діячі: Л. Цегельський, О. Колесса, С. Смаль-Стоцький та інші [37, с. 29–31, 76].

Упродовж останньої декади жовтня 1918 р. були сформовані місцеві осередки УНРади. Крім головної Віденської Делегації УНРади на чолі з Є. Петрушевичем, яка розпочала у Відні переговори з урядом в напрямі легітимної передачі влади, були створені Галицька Делегація у Львові на чолі з К. Левицьким та Буковинська у Чернівцях під проводом О. Поповича. До кінця жовтня 1918 р. у Східній Галичині та Північній Буковині в більшості повітових міст були створені місцеві Ради, які розпочали заходи щодо складання механізму перебрання влади від австрійських імперських властей, формуванню місцевої української адміністрації.

Натомість, переговори Віденської делегації УНРади з австрійським прем'єр-міністром Гусареком, офіційно проінформованого Є. Петрушевичем та М. Васильком 23 жовтня 1918 р. про створення УНРади та проголошення української державності, давали надію на її втілення конституційним шляхом. Було досягнуто принципової домовленості, що тимчасово на перехідний період для Східної Галичини буде призначено намісником українця, який у порозумінні з УНРадою проведе реорганізацію адміністративної влади. Однак несподівана відставка уряду 26 жовтня не дала змоги досягти будь-яких результатів по цій угоді. Тому перед новопризначеним і останнім прем'єр-міністром «старої» Австрії Г. Лямашем була висунута вимога негайного прийняття урядової постанови про передачу державної адміністрації Східної Галичини до відання УНРади. Поряд з цим під час переговорів з урядом та

галицьким намісником пропонувалося з метою забезпечення українського державницького руху збільшити кількість українських жандармів, передислокувати до Львова українські військові частини тощо. Але вони також не дали результатів. Тому Президією УНРади було прийнято рішення до кінця жовтня 1918 р. чекати відповідного урядового рескрипту з Відня, а в разі відмови, скликати 3 листопада 1918 р. у Львові повний склад УНРади, яка мала прийняти принципове рішення з проблеми.

Створення УНРади та проголошення Української Держави було зроблене досить вчасно. Приблизно тоді ж проголосили свою незалежність Угорщина (включаючи і українське Закарпаття), Чехословаччина, Польща, Сербо-Хорвато-Словенська держава. Готувалися до захоплення влади в Галичині і поляки. 28 жовтня у Кракові створюється Польська Ліквідаційна Комісія, яка, не беручи до уваги акта про українську державність 19 жовтня 1918 р., заявила свої претензії на всю Галичину. Таким чином, українцям доводилося діяти у найнесприятливіших умовах зволікання або ж прямого невизнання їх права на самовизначення, що створювало реальну загрозу чергового розподілу українських земель між суміжними, в тому числі новоутвореними державами. За таких обставин українські політичні сили, які наштотувалися на протидію як у Відні, так і місцевої імперської адміністрації, відійшли від марного очікування легітимного вирішення питання про українську державність і вдалися до радикальних дій. У ніч на 1 листопада 1918 р. ЦВК на чолі з Д. Вітовським успішно розпочали повстання. У Львові безкровно були захоплені всі адміністративні установи. Над ратушею було піднято синьо-жовтий прапор. Завдяки раптовості виступу, високій дисципліні повстанців 1 листопада фактично вся Східна Галичина була в руках української влади. В історії західноукраїнського народу розпочалася нова героїчна сторінка – творення на власній землі незалежної Української держави.

Упродовж перших тижнів існування української держави фактично її очолювала Галицька делегація УНРади під проводом К. Левицького. Жорстокі вуличні бої у Львові

лише 9 листопада 1918 р. дали змогу УНРаді сформувати уряд – Тимчасовий Державний Секретаріат (згодом Рада Державних Секретарів), що вказувало на використання як європейського зразка, так і досвіду державного будівництва, започаткованого Центральною Радою. За партійним складом уряд був коаліційним (8 державних секретарів належали до УНДП, 2 – до УРП, по одному – до УСДП та Християнсько-суспільної партії). 10 листопада 1918 р. уряду ЗУНР було доручено вжити термінових заходів для утворення єдиної соборної Української Держави.

13 листопада УНРадою було прийнято «Тимчасовий Основний Закон», яким було визначено конституційні засади новоутвореної держави. У першому параграфі закону закріплювалася її назва – Західно-Українська Народна Республіка, яка засвідчувала нерозривність і спадкоємність з Україною та існуючої в Наддніпрянщині української державності, що брала початок від Центральної Ради. Отже, внаслідок національного повстання 1 листопада 1918 р. у Східній Галичині утворилася демократична республіка з усіма характерними для неї ознаками, що стало видатною подією в історії західноукраїнської громади.

Перші кроки української державності у Західній Україні відбувалися у надзвичайно складних обставинах, практично в умовах збройної інтервенції Польщі, через що основні її ресурси були спрямовані на відсіч зовнішньої агресії. Незважаючи на ці несприятливі обставини, ЗУНР за рахунок консолідації зусиль представників всіх політичних партій вдалося доволі ефективно й швидко створити підвалини національної державності, налагодити роботу адміністративного апарату, що вигідно відрізняли Західну Україну від Великої України, де ширилися процеси анархії та соціального протистояння. Як відзначав з цього приводу І. Лисяк-Рудницький, «Галичина 1918–1919 рр. – єдиний у новітній історії приклад українського державного правопорядку», пояснюючи цей феномен тим, що «провід молодій державності опинився не в руках невідомих авантюристів, а в руках людей, що в їхню абсолютну персональну чесність та високе почуття відповідальності весь народ слушно вірив...» [22, с. 56, 57].

Протягом кінця листопада-грудня 1918 р. нова українська державність перебувала у досить скрутному становищі. Президент ЗУНР Є. Петрушевич, віце-президент М. Василько, деякі члени УНРади продовжували перебувати у Відні. Ситуацію ускладнила і внутрішня урядова криза, яка змусила К. Левицького в середині грудня 1918 р. піти у відставку. Труднощі доводилося долати і в діяльності УНРади, яка наприкінці листопада у зв'язку з евакуацією зі Львова була вимушена перервати свою першу сесію. Протягом 22–26 листопада 1918 р. на контрольованих українською владою теренах організовано відбулися довибори до законодавчого органу республіки – УНРади, що дозволило довести її кількість до 152 послів. Увесь склад УНРади був українським, оскільки поляки бойкотували вибори, а євреї та німці воліли стояти осторонь від польсько-українського конфлікту. Провідну фракцію в УНРаді становила УНДП на чолі з А. Горбачевським, далі йшли радикали (голова фракції Л. Бачинський), соціал-демократи (голова фракції С. Вітик), Селянсько-радикальна партія (голова фракції К. Трильовський) та Християнсько-суспільна партія. Основний масив депутатського корпусу, більшість якого складала безпартійні, сповідував ліберально-національні цінності. УНРада діяла як самодостатній європейський парламент, адже її кістяк складався з досвідчених колишніх послів до Австрійського рейхсрату та Галицького й Буковинського сеймів, що мали відповідний фаховий рівень та досвід законотворчої діяльності.

Якісно новий період в історії ЗУНР розпочався у січні 1919 р., коли у новій столиці держави – Станіславові запрацювали новий уряд (на відміну від попереднього він складався з блоку національних демократів та радикалів, соціал-демократи ж перейшли в опозицію) та розширений склад парламенту – УНРада. 3 січня 1919 р. на сесії УНРади було проголошено історичний Акт злуки Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою «в одну, одноцільну, суверенну Народну Республіку». Внаслідок попередніх домовленостей із Директорією до моменту скликання Установчих зборів об'єднаної України законодавчу владу на терені ЗУНР мала виконувати

УНРада, а цивільну й військову адміністрацію – Рада Державних Секретарів. Як відомо, величний Акт злуки двох українських республік в єдину УНР відбувся 22 січня 1919 р. в Києві на майдані поблизу Софіївського собору, що наступного дня було затверджено Трудовим Конгресом. Однак через поєднання об'єктивних і суб'єктивних причин, пов'язаних з несприятливою міжнародною ситуацією, військовою інтервенцією та громадянською війною, різновекторним спрямуванням політико-ідеологічних прагнень політичних лідерів і політичних партій, які стояли на чолі українського державотворення, не дозволили завершити процес створенням одноцілого державного організму, наповнити його реальним змістом, що стало одним з головних факторів поразки національних змагань 1917–1920 рр.

Таким чином, тривалий час успішно діюча у Західній Україні національна партійна система, основу якої складала УНДП, УРП та УСДП Галичини і Буковини, дали змогу українським суспільно-політичним силам, переборюючи опір набагато потужніших суперників, досягнути значних успіхів під час першої спроби втілення ідеї державності та соборності у Західній Україні. У той же час, досить актуальним залишається потреба, особливо у руслі дослідження цілісності та синхронності українського суспільно-політичного руху, у подальшому вивченні та порівняльному аналізі діяльності не лише українських політичних партій, партійних систем Східної та Західної України початку ХХ ст., революційної доби 1917–1920 рр., але й аналізу подібних питань, що стосувалися партійно-політичних систем суміжних народів, зокрема поляків, чехів та інших, які паралельно з українцями у цей час очолювали національно-визвольні рухи.

1. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918. XXII Session. – Wien, 1918. – Bd.1. – 5237 s.

2. Бауэр Отто. Австрийская революция 1918 года / перев. с немецкого А. и Г. Хавиных. – М.–Л. : Госиздат, 1925. – 295 с.

3. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923: у 2-х тт. – Львів : Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича, 1998. – Т. 1. – 523 с.

4. Від Президії Загальної Української Ради у Відні // Вістник СВУ. – 1916. – Ч. 101. – С. 375.
5. Голубець Микола. Велика історія України від найдавніших часів. – Т. II. – К. : «Глобус», 1993. – 400 с.
6. Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові дня 26 грудня 1912 р. – Львів, 1913. – 48 с.
7. Дорошенко Дмитро. Історія України. 1917–1923 рр. – Т. 1. Доба Центральної Ради. – Ужгород : Др.-я «Свобода» накладом д-ра О. Цюпки, 1932 ; Нью-Йорк : Вид-ча корпорація Булава, 1954. – 437, XXI с.
8. Друге засідання Загальної Української Ради // Діло. – 1915, 15 мая. – С. 5.
9. Жук Андрій. В цілі сконсолідування національних сил // Вістник СВУ. – 1917. – Ч. 131. – С. 3–4.
10. Жук Андрій. Союз визволення України // Пам'яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями. – Відень : Накладом Союзу Визволення України, 1917. – С. 366–384.
11. Загальна Українська Рада // Діло. – 1915. – 8 падолиста. – С. 3.
12. Загальна Українська Рада // Діло. – 1916. – 10 падолиста. – С. 1.
13. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. – Прага, 1928. – 48 с.
14. Кучабський Василь. Розвиток національно-державницької думки УСС // За волю України: Історичний збірник УСС в 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. – Нью-Йорк : Вид-во Головн. Управи Братства УСС, 1967. – С. 48–56.
15. Лавров Юрій. Початок діяльності Союзу Визволення України // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 17–32.
16. Лавров Юрій. Початок діяльності Союзу Визволення України // Український історичний журнал. – 1998. – № 5. – С. 3–16.
17. Левицький Кость. Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). – Львів, 1931. – 198 с.
18. Левицький Кость. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Часть перша. – Львів : Накладом Власним, друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1929. – С. 1–285.
19. Левицький Кость. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Часть друга. – Львів : Накладом Власним, друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1929. – С. 289–495.
20. Левицький Кость. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на

підставі споминів і документів. – Часть третья. – Львів : Накладом Власним, друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1930. – С. 497–776.

21. Левицький Кость. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Часть друга. – Львів : Накладом Власним, друкарня оо. Василіян у Жовкві, 1927. – С. 433–736.

22. Лисяк-Рудницький І. Вклад Галичини в українські визвольні змагання // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. – Т. 2. / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – С. 53–61.

23. Лозинський М. Українська революція: Розвідки і матеріали. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1922. – 228 с.

24. Національні процеси в Україні : історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: у 2 ч. / упоряд.: І. О. Кресіна (керівник), О. В. Кресін, В. П. Ляхоцький, В. Ф. Панібудьласка ; за ред. В. Ф. Панібудьласки. – К., 1997. – Ч. 1. – 583 с.

25. Німчук Іван. Українська політична еміграція у Відні в часі світової війни: Придніпрянська еміграція // Визволення. – Відень–Прага, 1923. – Частина II. – С. 24–29.

26. Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Партологія : навч. посібн. / за ред. М. І. Обушного. – К. : Арістей, 2006. – 432 с.

27. Парти́йна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції (Доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 2–33.

28. Патер Іван. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – С. 346.

29. Попик Сергій. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – К. – Чернівці, 1999. – 236 с.

30. Президія Українського парламентарного Клубу // Вістник СВУ. – 1916. – Ч. 101. – С. 375–376.

31. Про «крізу» в українськiм політичнiм таборі // Вістник СВУ. – 1916. – Ч. 100. – С. 346–347.

32. Расевич Василь. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 1999. – Вип. 34. – С. 317–330.

33. Роздольський Роман. До історії «Союзу визволення України» // Український самостійник. – Мюнхен, 1969. – Ч. 1. – С. 31–40.

34. Серед них: Брицький П., Добржанський О. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР. – Чернівці : Вид-во «Золоті литаври», 2007. – 241 с.; Великочий В. С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. : монографія. – Івано-Франківськ : Вид.-дизайн. відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. – 812 с.; Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). – Івано-Франківськ : Вид.

дизайн. відділ ЦІТ, 2006. – 536 с.; Західно-Українська народна республіка 1918–1923: Історія [колективна монографія] / кер. авт. кол. й відп. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. – 628 с.; Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – 346 с.; Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А., Лешкович Н. О. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.) : монографія. – Львів–Івано-Франківськ, 2000. – 272 с.; Адамович С. Співпраця Союзу визволення України з українськими громадсько-політичними організаціями і партіями Галичини // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 1999. – Вип. 2. – С. 46–50; Яремчук В. Загальна Українська Рада (1915–1916 рр.) як вияв системних дій українських політичних сил Наддніпрянської та Наддністрянської України // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України : збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 43. – С. 23–41.

35. Серед них: Політична історія України. ХХ ст.: у 6 т. / редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – Т. 1. – К. : Генеза, 2002. – 424 с.; Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В. Ф. Солдатенко (кер.), Т. А. Бевз, О. Д. Бойко, П. А. Брицький, В. Д. Яремчук та ін. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.; Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.), Т. А. Бевз, В. П. Горбатенко, М. С. Кармазіна, В'ячеслав Яремчук та ін. ; НАН України ; Ін-т політ. і етнонац. досліджень – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 536 с.

36. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали [Текст]: збірка: у 3 т. – Т. 1. / упорядн. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. – Мюнхен : Сучасність, 1983. – Т. 1. – 510 с.

37. Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – Нью-Йорк : Вид-во Булава, 1960. – 185 с.

38. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3807. – Оп. 2. – Спр. 3.

39. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3807. – Оп. 2. – Спр. 7.

40. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 440. – Оп. 1. – Спр. 2.

41. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 440. – Оп. 1. – Спр. 4.

42. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 91.

43. Шаповал Микита. Велика революція і українська визвольна програма (виклади в Америці). – Прага : Вільна спілка, 1927. – 324, VI с.

44. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для галицької землі 1918–1939. – Торонто, 1965. – 126 с.